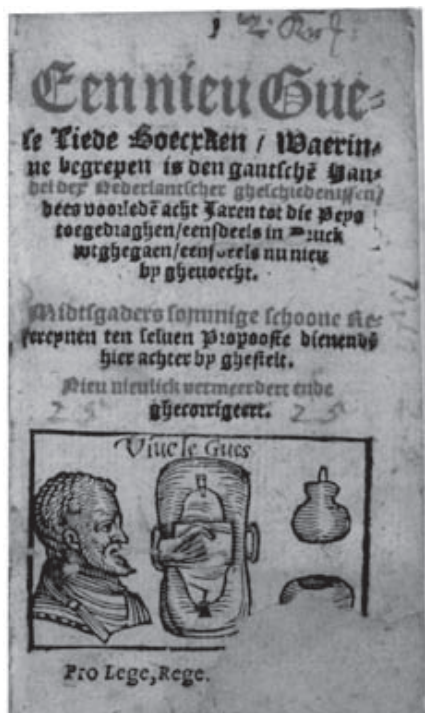

Een nóg ouder geuzenliedboek Signalement van de druk [1576-1577] met de oudst bekende Nederlandse Wilhelmustekst¹

Martine de Bruin

Dat een zestiende-eeuws lied niet alleen voor specialisten interessant hoeft te zijn, bleek in 1996. De vondst van een tot dan toe onbekende druk van het beroemde geuzenliedboek was heet nieuws en haalde zelfs het NOS-journaal. Deze belangstelling gold vooral één lied uit de genoemde bundel: het Wilhelmus, dat ongetwijfeld het bekendste Nederlandse lied uit de hele zestiende eeuw is. Waar decennialang was aangenomen dat het oudste geuzenliedboek, met daarin de oudst bekende Nederlandse versie van het Wilhelmus, van 1581 dateerde, trof ik in 1996 een nog oudere uitgave aan in de Parijse Bibliothèque Nationale.² Dit gebeurde na een tip van de gerenommeerde bibliograaf en typograaf Paul Valkema Blouw, wiens *magnum opus* over Noord-Nederlandse drukken uit de periode 1541-1600 in 1998 is verschenen.³ Het nieuw gevonden geuzenliedboekje – zonder jaar, plaats en naam – kon op grond van historisch en typografisch onderzoek wel degelijk aan een bepaalde drukker worden toegeschreven en het kon bovendien worden gedateerd. Het bleek in 1577-1578 te zijn gedrukt door Jan Canin te Dordrecht en was daarmee drie à vier jaar ouder dan de uitgave 1581.

De oudst bekende druk van het geuzenliedboek, uit [1576-1577]. Ex. Göttingen NSUB.

Algemeen wordt aangenomen dat de eerste druk van het geuzenliedboek ongeveer uit 1574 moet stammen en dat betekende dat met de vondst van het boekje uit 1577-1578 de eerste druk nog niet in zicht was. Dat is nog steeds zo, maar inmiddels is er een volgend stapje in de richting van die eerste druk gezet. Kort na 1996 vond ik namelijk een nóg iets oudere uitgave van het geuzenliedboek in de Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek te Göttingen. Deze ‘nieuwe oudste druk’ hebben we opgenomen in het *Repertorium van het Nederlandse lied tot 1600* als nummer D294, zonder daar veel ruchtbaarheid aan te geven. Nadien is echter enige verwarring ontstaan over de verschillende edities: op enkele internetsites is het Göttinger boekje bijvoorbeeld gelokaliseerd in Parijs. Daarom volgt hier een signalement van de laatst gevonden druk, met een uitgebreidere beschrijving dan in het *Repertorium* kon worden gegeven.

Het geuzenliedboek [1576-1577]

Het bewuste boekje, 12,5 bij 6,7 cm groot, bevindt zich in de Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek te Göttingen en werd in de catalogus aldaar gedateerd op [1608]. Dat dit een onjuiste datering is, valt al enigszins af te leiden uit de titel:

Een nieu Guese Liede Boecxken/ Waerinne begrepen is den gantschen Handel der Nederlantscher gheschiedenissen/ dees voorleden acht Jaren tot die Peys toegedraghen/ eensdeels in Druck wtghegaen/ eensdeels nu nieu by gheuoecht. Midtsgaders sommige schoone Refereynen ten seluen Propooste dienenden hier achter by ghestelt. Nieu [!] nieulick vermeerdert ende ghecorrigeert [houtsnede ‘Viue le Gues’] Pro Lege, Rege [...] [rechterbenedenhoek pagina afgescheurd]

Voor de datering is de zinsnede ‘gantschen Handel der Nederlantscher gheschiedenissen dees voorleden acht Jaren tot die Peys’ belangrijk. Kennelijk was het op het moment van uitgave acht jaar geleden dat de ‘Nederlandse geschiedenissen’ (de Opstand, de Tachtigjarige Oorlog) begonnen. We weten echter niet precies wat een zestiende-eeuwer beschouwde als het begin van de Opstand. In de jaren zestig van de zestiende eeuw zijn namelijk meerdere gebeurtenissen aan te wijzen die als eerste oorlogshandeling opgevat konden worden. Ook is niet meteen duidelijk op welke vrede er gedoeld wordt, acht jaar na het begin van de oorlog.

Gelukkig bieden geuzenliedboekjes doorgaans nog andere aanknopingspunten, in het bijzonder de inhoud van de liederen. Het eveneens ongedateerde geuzenliedboekje te Parijs kon gedateerd worden op grond van de beschreven gebeurtenissen. Het idee is dat een geuzenliedboek een bundeling is van liedjes die eerst zelfstandig op losse bladen of in pamfletten als een soort nieuwsberichten waren verschenen. De liederen gaan over of hebben verband met recente gebeurtenissen tijdens de Opstand. Het boek moet logischerwijze enige tijd na de laatst beschreven gebeurtenis zijn ge-

drukt. Dat die ‘enige tijd’ hoogstwaarschijnlijk een korte tijd is, heb ik in 1997 – met behulp van wat Kuiper & Leendertz en Grijp eerder gepubliceerd hadden – al eens beredeneerd.⁴ De blaadjes en in iets mindere mate de boekjes met de gebundelde liedjes hadden actualiteitswaarde.

Een nuttig hulpmiddel is de uitgave van de geuzenliederen door E.T. Kuiper, in 1924-25 postuum uitgegeven door P. Leendertz Jr. De liederen zijn er chronologisch gepresenteerd. Kuiper gaf van elk lied de periode aan waarin het naar zijn mening was ontstaan. Het jongste lied uit het Göttinger boekje dateerde hij op december 1576.⁵ Dit liedje van de hand van Pieter Sterlinx gaat over François Martini Stella, die door de Algemene Staten naar de noordelijke gewesten gezonden was om Friesland en Groningen te bewegen zich bij de op 8 november 1576 ondertekende Pacificatie van Gent aan te sluiten. Zijn in het lied beschreven wederwaardigheden te Groningen komen overeen met de beschrijving door de contemporaine historicus Bor en lopen tot Stella’s vertrek naar Brussel, dat door Bor op eind november wordt gedateerd.⁶ Hiermee moeten we het boekje op zijn vroegst op eind december 1576 dateren. Immers, het lied moest nog worden geschreven en het boekje gedrukt. We hebben nu in elk geval een goede indicatie om de titel te interpreteren: de genoemde ‘peys’ moet wel de Pacificatie van Gent zijn. En de acht ‘voorleden’ jaren brengen ons in 1568, het jaar van de slag bij Heiligerlee en de executie van Egmond en Hoorne. Het jaar ook dat momenteel wordt gezien als het beginpunt van de Opstand. Dat het drukje niet veel later verschenen zal zijn, ligt ook besloten in het woordje ‘peis’. In diverse pamflettitels uit 1576 wordt die term gebruikt, terwijl hij in 1577, als onder meer het Eeuwig Edict is getekend (12 februari van dat jaar), nauwelijks meer valt.

De datering van het in Parijs aangetroffen geuzenliedboekje is langs dezelfde lijnen verlopen. De titel daarvan luidt namelijk:

Een Nieu Geuse Liederen boecxken/ Waer inne begrepen is den gantschen Handel der Nederlantscher geschiedennis/ dees voorleden thien Jaren tot noch toe toeghedragen [...]

Op grond van de inhoud is het Parijse boekje te dateren op het uiterste einde van 1577 of 1578. En op grond van de ‘voorleden thien Jaren’ uit de titel moet het ongeveer twee jaar jonger zijn dan het exemplaar te Göttingen. Deze gegevens zijn met elkaar in overeenstemming als we ervan uitgaan dat het Parijse boekje in 1578 is verschenen: zo’n twee jaar na het Göttinger boekje uit eind 1576 of begin 1577. Overigens hoeven de twee uitgaven geen rechtstreeks verband met elkaar te hebben.

Een verder mogelijk middel tot datering – de activiteiten van de betreffende drukker – kunnen we niet te hulp roepen. De drukker van dit boekje is niet bekend. De vermaarde bibliograaf P. Valkema Blouw (†) was zo vriendelijk om de kopieën te bekijken, maar ook hij kon geen uitsluitsel geven. Hij dacht dat het om een Zuid-Nederlandse drukker ging, misschien uit Antwerpen. Op zich is dat een interessante

gedachte, aangezien het ons een indicatie geeft van de herkomst van de vroegste geuzenliedboeken. De stelling dat de vroegste drukken in de Zuidelijke Nederlanden waren vervaardigd werd al gevoed door de afkomst van de drukker van het boekje [1577-1578]: Jan Canin kwam namelijk oorspronkelijk uit Gent en kon zodoende de schakel zijn geweest tussen de vroege zuidelijke en de late noordelijke drukken. Deze stelling lijken we nu op de staart te trappen.⁷

Als we kijken naar de inhoud van het Göttinger geuzenliedboek, dan kunnen we proberen om dit exemplaar in te passen in het netwerk van druklijnen, zoals dat door Kuiper werd opgesteld en door mij op grond van het geuzenliedboek [1577-1578] enigszins werd bijgesteld.⁸ Geuzenliedboeken werden bij een nieuwe uitgave vaak vermeerderd met een aantal liederen, terwijl andere minder relevante of populaire teksten werden geschrapt. Ook binnen de teksten zijn varianten waarneembaar: liederen werden ingekort of uitgebreid, er slopen fouten in de teksten, of corrupte dan wel niet-rijmende zinsneden werden ‘verbeterd’. Kuiper benoemde vele van deze varianten en gaf een overzicht van de inhoud van de verschillende uitgaven. Ook presenteerde hij een theorie over de berijmde voorrede, die in zijn druk A (1581) en de diverse andere drukken aanwezig was en die een verbeterde versie zou moeten zijn van een van de vroegere, niet overgeleverde drukken. Als we nu proberen om de druk [1576-1577] in te passen in dit netwerk, dan blijkt dat niet te lukken. De kenmerken van druk [1576-1577] zijn zo divers, dat het onmogelijk is dit boekje op één lijn te plaatsen met bijvoorbeeld Kuipers druk A of de druk [1577-1578]. De al genoemde berijmde voorrede ontbreekt, net als in de druk [1577-1578]. Maar waar in deze laatste druk een proza-narede de lacune opvulde, biedt het Göttinger boekje geen alternatief. Het bevat – zoals de titel al zegt – alleen liedjes en refreinen. Dat wil niet zeggen dat Kuipers druklijn niet klopt. Wel lijkt het erop dat er in de vroege periode meerdere boekjes naast de gesuggereerde lijn kunnen worden geplaatst. Er zullen er dus meer zijn geweest dan we ooit hebben gedacht.

Het nieuw gevonden geuzenliedboek omvat 89 liederen en 5 refreinen, die we bijna allemaal kennen uit andere drukken (zie bijlage 1). Daaronder bevindt zich, niet heel verrassend, het *Wilhelmus*, het populairste van alle geuzenliederen. Enkele teksten zijn echter nieuw: twee liedjes en een refrein. Een ander refrein kennen we al uit het Parijse boekje, maar dat is niet uitgegeven bij Kuipers & Leendertsz. Het valt buiten het bestek van deze bundel om de refreinteksten hier te presenteren, maar de liedjes zal ik in een volgende paragraaf bespreken.

Het *Wilhelmus*

‘Het oog van de natie’ is natuurlijk gericht op de weer een beetje oudere *Wilhelmus*-tekst. Nu gaat het hier niet om de alleroudste overgeleverde *Wilhelmus*-tekst, want dat is een Duitse versie die in 1573 werd gedrukt,⁹ maar om de oudste Nederlandstalige, complete versie.¹⁰

Alle heruitgaven van het geuzenliedboek bevatten het *Wilhelmus*, maar zelden is de tekst volledig gelijk aan die in een vorige druk. De afwijkingen zijn gretig aangewend door *Wilhelmus*-onderzoekers in hun speurtocht naar de oorspronkelijke of in elk geval ‘beste’ tekst. Zonder veel resultaat overigens. De onderscheiden drukken van het geuzenliedboek laten eerder zien hoe weinig de versies van elkaar verschillen. Kennelijk ‘versteende’ de tekst van het *Wilhelmus* in het geuzenliedboek.¹¹ De vraag is nu of dit ook geldt voor het ‘nieuwe’ geuzenliedboek. Hiervoor leg ik de tekst van de door velen nog altijd als standaardtekst beschouwde versie van 1581 naast die van het Göttinger boekje.¹²

Geuzenliedboek [1576-1577]

Ex. Göttingen NSUB
f. 32v-35r.

Een nieu Christelijck Liedt gemaect
ter eeren des Doorluchtichsten Heeren,
Wilhelm Prince tot Oraengien, Graue van
Nassou, Patris Patriæ mijnen G. Vorsten
ende Heeren. Waer van deerste Cappi-
tael letteren van elck Vers
zijner V.G. Name met
brengen. Na de wijze
van Chartres.

[1] VWilhelmus van Nassouwe
Ben ick van Duytschen bloet,
Den Vaderlant ghetrouwe
Blijf ick tot inden doot:
Een Prins van Oraengien
Ben ick vry onuerueert,
Den Coninck van Hispaengien
Heb ick altijt gheeert.

[2] In Godes vrees te leuen
Heb ick altijt betracht,
Daerom ben ick verdreuen
Om Landt om Luyd ghebracht:
Maer Godt sal my regeeren
Als een goet Instrument
Dat ick sal wederkeeren
In mijnen Regiment.

Geuzenliedboek 1581

Ex. Den Haag KB
f. 24v-26r

Een nieuw Christelick Liedt gemaect ter
eeren des Doorluchtichsten
Heeren, Heere Wilhelm Prince van
Oraengien, Graue van Nassou, Patris Patria,
mijnen G. Forsten ende Heeren. Waer van
deerste Capitael letteren van elck veers, syner
F.G. name metbrengen. Na de wijze van
Chartres.

[1] VWilhelmus van Nassouwe
Ben ick van Duytschen bloet,
Den Vaderlant ghetrouwe
Blijf ick tot inden doot:
Een Prince van Oraengien
Ben ick vrij onuerueert,
Den Coninck van Hispaengien
Heb ick altijt gheeert.

[2] In Godes vrees te leuen
Heb ick altijt betracht,
Daerom ben ick verdreuen
Om Landt om Luyd ghebracht:
Maer Godt sal my regeren
Als een goet Instrument,
Dat ick sal wederkeeren
In mijnen Regiment.

[3] Lijdt v mijn Ondersaten
Die oprecht zijn van aerdt,
Godt sal v niet verlaten
Al zijt ghy nu beswaert:
Die vroom begheert te leuen
Bidt Godt nacht ende dach,
Dat hy my cracht wil gheuen
Dat ick v helpen mach.

[4] Lijf en goet al te samen
Heb ick v niet verschoont
Mijn Broeders hooch van Namen
Hebbent v oock vertoon:
Graef Adolff is ghebleuen
In Vrislant inden slach,
Sijn siel int eewich leuen
Verwacht ten Jongsten dach.

[5] Edel en Hoochgeboren
Van Keyserlicken stam:
Een Vorst des Rijcks vercoren
Als een vroom Christen Man,
Voor Godes woort ghepresen
Heb ick vry onuersaecht,
Als een Helt sonder vreesen
Mijn Edel Bloet ghewaecht.

[6] Mijn Schilt en mijn betrouwen
Sijt ghy O Godt mijn Heer
Op v so wil ick bouwen
Verlaet my nemmermeer:
Dat ick toch vroom mach bliuen
V dienaer taller stont,
Die Tyranny verdriuen,
Die my mijn hert doorwont.

[7] Van al die my beswaren
End mijn veruolghers zijn,
Mijn Godt wilt toch bewaren
Den trouwen Dienaer dijn:
Dat sy my niet en verrasschen

[3] Lijdt v mijn Ondersaten
Die oprecht zijn van aert,
Godt sal v niet verlaten
Al zijt ghy nv beswaert:
Die vroom begheert te leuen
Bidt Godt nacht ende dach,
Dat hy my cracht wil gheuen
Dat ick v helpen mach.

[4] Lijf en goet al te samen
Heb ick v niet verschoont,
Mijn Broeders hooch van Namen
Hebbent v oock vertoon:
Graef Adolff is ghebleuen
In Vrieslandt inden Slach,
Sijn Siel int eewich Leuen
Verwacht den Jongsten dach.

[5] Edel en Hooch geboren
Van Keyserlicken Stam:
Een Vorst des Rijcks vercoren
Als een vroom Christen Man,
Voor Godes Woort ghepreesen,
Heb ick vrij onuersaecht,
Als een Helt sonder vreesen
Mijn Edel bloet ghewaecht.

[6] Mijn Schilt ende betrouwen
Sijt ghy, O Godt mijn Heer,
Op v soo wil ick bouwen
Verlaet my nemmermeer:
Dat ick doch vroom mach bliuen
V dienaer taller stont,
Die Tyranny verdriuen,
Die my mijn hert doorwont.

[7] Van al die my beswaren,
End mijn Veruolghers zijn,
Mijn Godt wilt doch bewaren
Den trouwen dienaer dijn:
Dat sy my niet verrasschen

In haren boosen moet,
Haer handen niet en wasschen
In mijn onschuldich bloet.

[8] Als David moste vluchten
Voor Saul den Tyran:
So heb ick moeten suchten
Met menich Edelman:
Maer Godt heeft hem verheuen,
Verlost wt alder noot,
Een Coninckrijck ghegheuen
In Israel seer groot.

[9] Na tsuer sal ick ontfanghen
Van Godt mijn Heer dat soet,
Daer na so doet verlanghen
Mijn Vorstelijck ghemoet,
Dat is dat ick mach steruen
Met eeren in dat Velt,
Een eewich Rijck verweruen
Als een ghetrouwer Helt.

[10] Niet doet my meer erbarmen
In mijnen wederspoet,
Dan datmen siet verarmen
Des Coninck Landen goet,
Dat v de Spaengiaerts krencken
O Edel Nederlant soet,
Als ick daer aen ghedencke
Mijn Edel hert dat Bloet.

[11] Als een Prins opgheseten
Met mijnder Heyres cracht,
Van den Tyran vermeten
Heb ick den Slach verwacht,
Die by Maestricht begrauen
Vreesde mijn ghewelt,
Mijn ruyters sachmen drauen
Seer moedich door dat velt.

In haren boosen moet,
Haer handen niet en wasschen
In mijn onschuldich bloet.

[8] Als Daudid moeste vluchten
Voor Saul den Tyran:
Soo heb ick moeten suchten
Met menich Edelman:
Maer Godt heeft hem verheuen,
Verlost wt alder noot,
Een Coninckrijck ghegheuen
In Israel seer groot.

[9] Na tsuer sal ick ontfanghen
Van Godt mijn Heer dat soet,
Daer na so doet verlanghen
Mijn Vorstelick ghemoet,
Dat is dat ick mach steruen
Met eeren in dat Velt,
Een eewich Rijck verweruen
Als een ghetrouwe Helt.

[10] Niet doet my meer erbarmen
In mijnen wederspoet,
Dan datmen siet verarmen
Des Conincks Landen goet,
Dat v de Spaengiaerts crencken
O Edel Neerlandt soet,
Als ick daer aen ghedencke
Mijn Edel hert dat bloet.

[11] Als een Prins op gheseten
Met mijner Heyres cracht,
Vanden Tyran vermeten
Heb ick den Slach verwacht,
Die by Maestricht begrauen
Bevreesde mijn ghewelt,
Mijn Ruyters sachmen drauen
Seer moedich door dat Velt.

[12] Soo het den wil des Heeren
Op die tijt had gheweest,
Had ick gheern willen keeren
Van v dit swaer tempeest:
Maer de Heer van hier bouen
Die alle dinck regeert
Diemen altijt moet louen
En heeftet niet begeert.

[13] Seer Prinslick was gedreuen
Mijn Princelijck gemoet
Stantuastich is ghebleuen
Mijn hert in tegenspoet,
Den Heer heb ik ghebeden
Van mijnes herten gront,
Dat hy mijn saeck wil reden
Mijn onschult doen bekont.

[14] Oorlof mijn arme schapen
Die zijn in grooten noot,
V Herder sal niet slapen
Al zijt ghy nu verstroyt:
Tot Godt wilt v begheuen,
Sijn heylsaem woort neemt aen,
Als vrome Christen leuen,
Tsal hier haest zijn ghedaen.

[15] Voor Godt wil ick belijden
End zijner grooter macht,
Dat ick tot gheenen tijden
Den Coninck heb veracht:
Dan dat ick Godt den Heere
Der hoochster maiesteyt
Heb moeten obedieren
Inder gherechticheyt.

[12] Soo het den wille des Heeren
Op die tijt had gheweest,
Had ick gheern willen keeren
Van v dit swaer tempeest:
Maer de Heer van hier bouen
Die alle dinck regeert,
Diemen altijt moet louen
En heeftet niet begheert.

[13] Seer Prinslick was ghedreuen
Mijn Princelick ghemoet,
Stantuastich is ghebleuen
Mijn hert in teghenspoet,
Den Heer heb ick ghebeden
Van mijnes herten gront,
Dat hy mijn saeck wil reden,
Mijn onschult doen bekant.

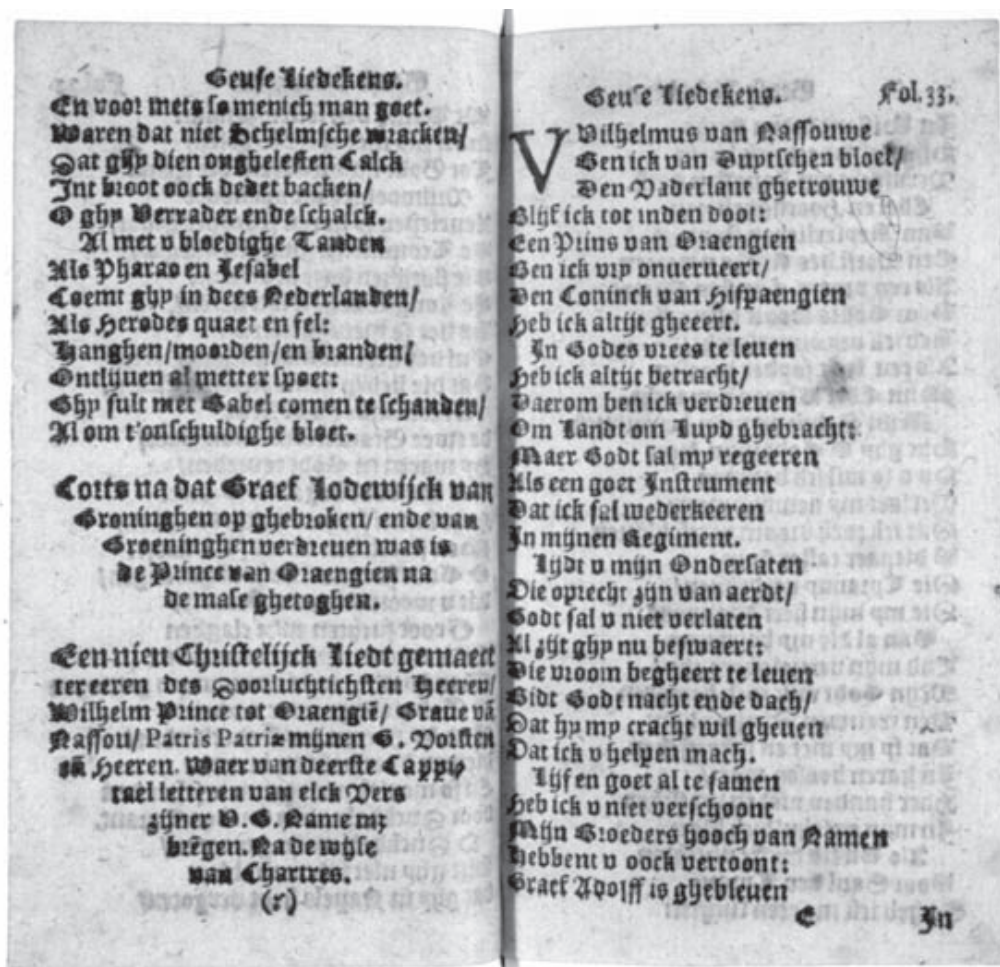
[14] Oorlof mijn arme Schapen
Die zijt in grooten noot,
V Herder sal niet slapen
Al zijt ghy nu verstroyt:
Tot Godt wilt v begheuen,
Sijn heylsaem Woort neemt aen,
Als vrome Christen leuen,
Tsal hier haest zijn ghedaen.

[15] Voor Godt wil ick belijden
End zijner grooter Macht,
Dat ick tot gheenen tijden
Den Coninck heb veracht:
Dan dat ick Godt den Heere
Der hoochster Maiesteyt,
Heb moeten obedieren,
Inder gherechticheyt.

Wie deze teksten vergelijkt, wordt ook in dit geval getroffen door het geringe verschil tussen beide. Om toch enkele heikele puntjes uit het Wilhelmus-onderzoek te noemen: in de versie van 1581 luiden de beginregels van strofe 13 ‘Seer Prinslick was ghedreuen / Mijn Princelick ghemoet’. In de latere drukken, maar ook in de druk [1577-

1578] stond op deze plek 'Seer Christelick was ghedreuen / Mijn Princelick ghemoet'. Er was druk gespeculeerd over de vraag wat nu de oorspronkelijke versie was: het door velen lelijk gevonden 'prinslijk/prinselijk' of het 'christelijk/prinselijk'. Met de vondst van de druk [1577-1578] leek de voorkeur te gaan naar 'christelijk/prinselijk', omdat dat tegelijkertijd de oudste en de beste, meest gevarieerde versie was. Met de notatie 'prinslijk/prinselijk' in de druk [1576-1577] zijn we echter weer terug bij af.

Een ander elementje is het laatste woord van strofe 13. In alle bekende zestiende-eeuwse versies rijmt het vers 'Mijn onschult doen bekant' op het woordje 'gront' (vers 6). Door dit onzuivere rijm was menige Wilhelmus-onderzoeker ervan overtuigd dat hier oorspronkelijk iets anders had gestaan. De vraag was dan natuurlijk wat. Leendertz opperde in 1925 de mogelijkheid dat de laatste versregels hadden geluid 'Mijn onschult doen bekont', maar latere onderzoekers wezen dit af, omdat het geen gangbaar zestiende-eeuws Nederlands betreft. Nu blijkt er in de Göttinger tekst wel degelijk 'bekont' te staan.

Het begin van het Wilhelmus in het geuzenliedboek van [1576-1577], f. 32v-33.

Hiermee is dan weliswaar één knoop doorgehakt, maar de nieuwste Wilhelmus-tekst draagt gelijk een andere aan. In strofe 11, vers 6 staat in plaats van 'Bevreesde mijn ghewelt' (1581) de regel 'Vreesde mijn ghewelt' [1576-1577], zodat er nu een extra vindplaats voor een versregel met een lettergreep te weinig is.

En zo zijn er in deze Wilhelmus-tekst nog enkele kleine variaties aan te wijzen. Nu is mijns inziens voortzetting van dit minitieuze tekstonderzoek weinig zinvol: een zestiende-eeuwse standaardtekst is een anachronisme en voor de 'oorspronkelijke tekst' zullen we simpelweg moeten hopen dat de autograaf ooit gevonden wordt. Net zoals we ermee zullen moeten leven dat we op enkele andere prangende Wilhelmus-vragen (wie schreef het lied, wanneer en waar?) op grond van het nu bekende materiaal geen antwoord kunnen geven.

Nieuwe liedteksten

Waar het geuzenliedboek in Parijs enkele onbekende refreinteksten bevatte, biedt het Göttinger boekje ons een nieuw refrein en twee nieuwe liedteksten. Ik beperk me hier tot de liedjes. Het zijn beide verhalende liederen, het ene over het beleg van Leiden en het andere over een aanval op Alkmaar.¹³

Een liedje over het beleg van Leiden

Uit de tekst kunnen we opmaken dat het lied kort na de maand oktober moet zijn geschreven; een jaartal wordt niet genoemd, zoals zo vaak in geuzenliederen. Ik vat de liedtekst kort samen. De stad was belegerd en er ontstond voedseltekort. De Leidenaars werden door de Spaanse belegeraars gemaand om het verzet op te geven, maar ze weigerden. Dat vernam een prinsgezinde admiraal. Hij kwam met zijn bootsgezellen uit Zeeland naar Leiden en ontzette de stad, onder meer met behulp van het water. Hierbij kwamen wel duizend 'papouwen' om het leven. Daarna kon er weer voedsel worden aangevoerd. Grote vreugde. God, de admiraal en de bootsgezellen worden geëerd.

Een ander nieu Liedeken van Leyden. Op de wijze van Dueren.¹⁴

VWie wil hooren singhen,
Van vreuchden een goet nieu liet
Al wat daer cortelinghen
In October is gheschiet,
Hoort wel na het rechte bediet,
Godt de Heer en verlaet zijn vrienden ni[et]
Alsoomen wel mocht aenschouwen
Die stadt van leyden was in groot benouw[en]
[2] Sy en hadden gheen prouande

Te leyden, tzy u vertelt,
 Dat wisten die Tyrannen,
 Sy seyden: Tisser seer sober ghestelt,
 Die spaniaerden quamen met grooten gewe[lt]
 En hebben haer inde Schansen ghestelt,
 Sy seyden, wilt ons de stadt opgeuen,
 Ghy sult behouden goet en leuen.
 [3] Die van Leyden hebben geschreuen
 Met alsoo hooghen moet,
 Wy willen ons niet opgheuen,
 Want ghy zijt dol en verwoet,
 Alom te storten tonnoosel bloet,
 Wy spiegelen ons aen Haerlem soet,
 Die hadden haer knechten binnen,
 Hoe souden wy gracy verwinnen.
 [4] Den Admirael heeft dit vernomen,
 Die den Prins is toghedaen,
 Hy is wt Vlissinghen ghecomen
 Om Hollant trouwelick by te staen,
 Te water te lande hoort mijn vermaen,
 Met veel Bootsgesellen wilt dit verstaen
 Die voor den Prince wilden leuen en steruen
 Ofte Prijs ende eer te verweruen.
 [5] Sy hebben oorlof ghenomen,
 Godt sterckten haer op den ganck,
 Die Papisten die mochten wel schromen,
 Het water hielse in grooten bedwanck,
 Die Bootsgesellen voeren vrij en vranck,
 Den Admirael riep, al eer yet lanck
 Willen wijt den Heere beuelen,
 Sy songhen Psalmen met luyder kelen.
 [6] Daerna schoten sy en wederschoten
 Voor de Schans te Soeter Meer,
 Het heeft de Papouwen verdrotten,
 Al was haer hoop so veel,
 Sy worpen haer packen en sacken daer neer
 Sy seyden, wy comen daer niet meer,
 De Zeeuwen die comen ons quellen,
 Daer willen wy ons niet teghen stellen.
 [7] Den Admirael is ghetoghen
 Van daer na Soeterwou,

Hy wilden daer niet af poghen,
 Voor dat hy de Schans hebben sou,
 Die Papouwen waren in grooten rou,
 Men hoordese al huylen man ende vrou,
 Sy mostent al becoopen,
 Met groote schande sachmense loopen.
 [8] Wel duysent Papouwen zijnder geb[ll]euen
 Gheschoten, gheslaghen doot,
 Sy mosten daer laten haer leuen,
 Al was haren hoop soo groot,
 Vant Lant zijn sy oock gheweken bloot,
 So dat onse Victaly schepen al sonder noot
 Binnen Leyden zijn vrij gecomen
 Daer is blijschap vernomen.
 [9] Het was een blijde mare,
 Ouer al het Princen Lant,
 Men luyde de Clocken die daer waren
 Men schoot het geschut aen elcken cant
 Op hoecken van straten Pectonnen gebrant
 Ter eeren der Geusen, ter Papisten schant,
 Louende Godt bouen al verheuen,
 Van zijn Victorie ghepresen.
 [10] Oorlof Broeders ende susters verheuen,
 Laet ons Godt louen principael,
 Van zijn Victory ghepresen,
 En den Edelen Admirael
 Van Vlissinge, ter Vere, Ziriczee te mae[ll]
 En de Bootsgesellen in generael,
 Die so menich vroom feyt hebben bedreuen,
 Voor Gods woort gewaecht lijf ende leuen.

Het gaat hier natuurlijk om het ontzet van Leiden op 3 oktober 1574, een hoogtepunt uit de Opstand. De genoemde admiraal is Boisot, het water (strofe 5) slaat op de inundaties. Het lied geeft een treffende beschrijving van de grote vreugde bij het opheffen van de belegering. Interessant voor het onderzoek naar de zangpraktijk is een zinnetje uit de vijfde strofe. Wanneer de geuzen zich opmaken voor de strijd wordt gemeld: 'Sy songhen Psalmen met luyder kelen.' Van andere liederen was al bekend dat ze dienden als bemoediging in de strijd,¹⁵ maar ook psalmen blijken dus deze functie te kunnen vervullen. Welke psalmen werden gezongen wordt niet gezegd, maar de berijmingen van Petrus Datheen liggen voor de hand. In het geuzenliedboek treffen we namelijk meerdere liederen aan op de wijs van een Datheense psalm.¹⁶

We moeten ons bij het zingen van psalmen en geestelijke liederen wat anders voorstellen dan het huidige plechtstatige kerkgezag. Louis Grijp gaf in 1997 een aantal vermeldingen van zestiende-eeuws psalmgezag weer. In Gent werden bijvoorbeeld in het jaar 1566 door honderden mensen op straat psalmen gezongen, vooral door opgeschoten jongeren, maar ook liepen er mannen en vrouwen arm in arm psalmen te zingen.¹⁷

In het kader van het geuzenliedboek is dit lied over het beleg van Leiden niet bijzonder opmerkelijk te noemen. In de verzameling van Kuiper en Leendertz vinden we nog drie liederen over dezelfde gebeurtenis. Deze liedjes staan ook in het Göttinger boekje. Een ervan gaat vooraf aan het hierboven genoemde lied, wat het opschrift ‘Een ander nieu Liedeken van Leyden’ verklaart. Ook wat betreft de wijsaanduiding is er geen verrassing: ‘Van Dueren’ komt als zodanig zes keer voor in het geuzenliedboek¹⁸ en twee keer op losse liedbladen met een geuzenliedje uit dezelfde tijd. De bijbehorende melodie is niet bekend.

Een liedje over Alkmaar

In dit lied wordt beschreven hoe Spaanse troepen, bestaande uit Spanjaarden, Duitsers en Walen, onder leiding van ‘Don Lowijs’ naar Alkmaar optrokken om het te belegeren. Boeren vernamen dit en kwamen te hulp met verroeste hellebaarden, verrejagers¹⁹ en andere wapens. In plaats van (slechts) boeren mogen ze dan ook dappere landsknechten genoemd worden, aldus de zanger. De Spanjaarden besluiten daarop verder te trekken naar Haarlem. De koningsgezinde Amsterdammers die de Spanjaarden leidden, spreken dan de boeren aan, zeggende dat ze er beter aan zouden doen het veld te bewerken dan te vechten, zoals de Waterlanders [uit de buurt van Amsterdam] die goed geld verdienden met zuivelproducten, in tegenstelling tot de ‘Hollandse’ boeren [waarmee kennelijk de opstandelingen uit het Noorderkwartier zijn bedoeld]. De verteller van het lied roept deze huislieden (boeren) echter op om te vechten voor hun vaderland. Het lied is geschreven ter ere van Alkmaar en eindigt met de wens dat de bewoners mogen leven in vrede.

Van die afwijkinghe van Alckmaer²⁰
Een nieu liedeken op de wijse van Munster.

VWie wil hooren een nieu liet,
Al watter corteling is gheschiet,
Dat sal ick v vertellen,
Van eenen spaenschen Paep, hoort mijn bediet,
Met zijn Spaensche gesellen.
[2] Don Lowijs is zijnen naem,
Sijn Trommels liet hy Allarm slaen
Dat zijn Bijen souden comen,

Om Alckmaer te beleggen saen,
 Ten mocht haer al niet vromen.
 [3] Tnegentich Vendels of daer ontrent
 Heeft hy naer die stadt Alckmaer gesent
 Spaniaerts, Duytschen en Walen,
 Den Paep en hadde geen payment,
 Met slagen woude hy haer doen betalen.
 [4] Sy quamen t'Alckmaer voor de stadt,
 En meynden te schieten de mueren plat
 Al met haer groote Cartouwen,
 Sy waren van trecken moede en mat,
 Also men mocht aenschouwen.
 [5] Die Boeren vernamen dat metter vaert,
 Sy zijn terstont by een vergaert
 Tot al die Noordersche hoecken,
 Men sach so menich verroeste Hellebaert
 Om die Spaengiaerts te versoecken.
 [6] Sy zijn getogen na tSpaensche heyr,
 Met Varreiagers, Roers, en ander geweyr
 Om die Spaengiaerts te beuechten,
 Dit deden sy al den Prince ter eer,
 Tzijn geen Boeren, maer vrome lantsknechten.
 [7] Doen die Spaengiaerts dit hebben vernomen,
 Sy wilden niet meer na Alckmaer comen
 Naer Haerlem sachmense wijcken,
 Dat deden die Noortsche Boeren sonder schromen,
 Wie sach oyt diesgelijcken.
 [8] Die van Amsterdam met moede groot
 Wilden die Spaengiaerts voeren an,
 Ghelijck sy voor Haerlem deden,
 Elck was int loopen cloeck als een man,
 Sy waren niet wel te vreden.
 [9] Ghy Hollantsche Boeren siet nuttet velt,
 Het is in Waterlant wel ghestelt,
 Sy vercoopen haer kaes by hoopen,
 Eyeren en Boter, tis duer om ghelt,
 Dat is v hier ontloopen.
 [10] Ghy Huysluyden ouer een,
 Maeckt v cloeckelick op de been,
 Wilt v teghen den Vyant stellen,
 Want comen sy int Lant gemeen,

Sy sullen v anders quellen.

[11] Al coemt den Vyandt met macht groot

En spaert geen wapens cruyt noch loot,

Wilt voor v vaders lant vechten,

Al schieten sy so menigen schoot

Och doet als vrome Lansknechten.

[12] Oorlof wilt dit in danck ontfaen

Dit hebben wy wt liefden ghedaen,

Ter eeren Alckmaer de stede,

Die den vyandt heeft wederstaen

Dat sy nu leuen in vrede.

In eerste instantie zou men denken dat het hier gaat om het Spaanse beleg van Alkmaar (augustus 1573). Alkmaar, dat in eerste instantie wat weifelachtig tegenover de Opstand stond, besloot zich na de bloedige inname van Naarden te verzetten tegen het Spaanse leger. Met succes werd een belegering doorstaan; gedwongen door de vele inundaties moesten de Spanjaarden zich op 8 oktober 1573 terugtrekken. In de geuzenliedboeken komen verscheidene liederen over dit eerste succes van de opstandelingen voor. Een daarvan²¹ staat in het geuzenliedboek [1576-1577] voor het hierboven geciteerde lied en er zijn nog twee andere²² in dit boekje opgenomen. De tekst bevat echter een naam die het onwaarschijnlijk maakt dat het nieuw gevonden lied over het beroemde beleg van Alkmaar gaat. De man die dat beleg aanvoerde was Don Frederik, de zoon van de hertog van Alva, terwijl in bovengenoemde tekst Don Lowijs wordt genoemd. Dit kan alleen betrekking hebben op de opvolger van Alva, Don Luis de Requesens y Zuniga, die pas in december 1573 in de Nederlanden arriveerde. Requesens overleed in maart 1576. Ik heb niet exact teruggevonden wat in het lied beschreven wordt. Wel zijn er enkele tekstelementen die duiden op de situatie in de eerste helft van 1574. Eikelenberg meldt in zijn geschiedenis van Alkmaar dat Requesens direct in het begin van 1574 met 3000 soldaten versterking (zowel Duitsers als Walen) naar het Waterland trok 'hier toe meest aengezet door 't Spaenschgezind Amsterdam'.²³ Bij zijn omzwervingen kwam hij ook in de buurt van Alkmaar. Een dreigende beschieting van Alkmaar wordt echter niet gemeld, net zomin als een hulpactie van de boeren. Overigens wordt door Eikelenberg en andere geschiedschrijvers wel op meerdere plaatsen melding gemaakt van boeren die gedwongen worden om zich aan te sluiten of hulp en goederen te bieden aan de prinsgezinde troepen. Zo lijkt de beschreven gebeurtenis toch te identificeren, al kan het zijn dat die iets is aangedikt.

Het lied past goed in een geuzenliedboek. Niet alleen sluit het inhoudelijk aan, maar ook vertonen de beginregel en wijsaanduiding overeenkomsten met die van andere geuzenliedjes. Zo is er bijvoorbeeld het lied 'Wie wil hooren een nieu Liet / Wat nu tAmsterdam is gheschiet'²⁴ over het bankroet van Alva in 1573. Dit lied heeft

behalve een vergelijkbare beginregel dezelfde wijs, namelijk ‘van de storm van Munster’. Bij een lied over de slag bij Mook²⁵ is precies hetzelfde het geval: de beginregel is ‘Wie wil hooren een nieu liet, / Wat int jaer lxxiiij. is gheschiet’ en de wijsaanduiding ‘van de slag van Munster’. Er staan in het conglomeraat van geuzenliedboeken in totaal acht andere liedjes met dezelfde beginregel,²⁶ waarvan in vijf gevallen de tweede regel eindigt op ‘geschied’. Vier van die liedjes werden gezongen op de wijs van Munster.²⁷ Dit betreft naar alle waarschijnlijkheid een liedje, bekend uit het *Antwerps Liedboek* (1544), over de slag bij Munster, met als beginregels ‘Wie was die ghene die die looverkens brac / Ende diese inder narren cappen stac’.²⁸ Onze auteur heeft een term die drie keer voorkomt in zijn voorbeeldtekst verwerkt in zijn contrafact: tweemaal noemt hij ‘vrome lantsknechten’.²⁹

Net als bij het liedje over Leiden hebben we geen verdere gegevens tot onze beschikking. De auteur is onbekend. In enkele gevallen staat in het geuzenliedboek de naamspreuk van de auteur onder een lied vermeld, maar dat is hier niet het geval.

Dit signalement samenvattend kunnen we zeggen dat het oudste ons bekende geuzenliedboek dat in Göttingen is (*Repertorium* D294). Het kan worden gedateerd eind 1576 of begin 1577 en is mogelijk in de Zuidelijke Nederlanden gedrukt. Het omvat 89 geuzenliederen en vijf refreinen. Daarvan zijn twee liedjes en een refrein niet uit andere bronnen bekend. Een van de liedjes gaat over het beroemde beleg van Leiden en het andere over een nauwelijks bekende aanslag op Alkmaar. Het boekje bevat ook de oudst bekende Nederlandstalige Wilhelmus-tekst, maar deze levert weinig verrassende varianten op.

Bijlage 1. Teksten in het geuzenliedboek [1576/1577] in volgorde van verschijnen, volgens de nummering van Kuiper & Leendertz 1924-1925.

liederen: 52 53 80 81 3 15 33 18 57 42 56 27 24 III 25 16 83 91 39 37 30 31 44 40 43 45 35 46 95 48 49 79 60 54 55 65 103 68 62 71 70 72 105 78 66 82 77 84 86 88 89 90 92 93 94 96 97 99 102 *Een ander nieu Liedeken van Leyden* 100 106 107 101 98 104 69 *Van die afwijkinghe van Alckmaer* 108 73 74 63 64 I 36 38 9 76 75 II 16 17 2 58 118 120 123 122 115; refreinen: 12; 34; *Hoort Amsterdammers*; *Die Coningen des werelts*; 59.

Het refrein ‘Hoort Amsterdammers’, van Laurens Jacobszoon Reael, vinden we ook in het Parijse geuzenliedboek. In het Göttinger exemplaar wordt het aangekondigd als ‘Een schoon refereyn, ende een nieu Liedeken van Amsterdam’. Het lied ontbreekt echter.

Noten

- 1 Met dank aan Dirk Coigneau, die een eerdere versie van dit artikel van commentaar voorzag.
- 2 Zie De Bruin 1997.
- 3 Valkema Blouw 1998.
- 4 De Bruin 1997, p. 84 (noot 42), Kuiper & Leendertz 1924-1925 II, p. 368 en Grijp 1994, p. 121-122.
- 5 Kuiper & Leendertz 1924-1925, nummer 123.
- 6 Bor 1679 I, p. 750-752.
- 7 In dit verband is het zinvol om te wijzen op de houtsnede op de titelpagina: dit is een andere dan die van de drukken [1577-1578], 1581, 1588, 1592 en 1601.
- 8 Kuiper en Leendertz 1924-1925 II, p. 382 en De Bruin 1997, p. 91.
- 9 Nehlsen 1993, p. 52-61.
- 10 Hiermee ga ik voorbij aan de tekst zoals die in 1996 door Bert Hofman als 'oertekst' werd gepresenteerd. Zie Hofman 1996.
- 11 Voor andere vormen van overlevering, zie o.m. De Bruin 1998.
- 12 Tekst ongewijzigd weergegeven, met handhaving van u/v/w- en i/j-spelling. Tussen de strofen zijn omwille van de overzichtelijkheid interlinies toegevoegd.
- 13 De teksten zijn ongewijzigd overgenomen met handhaving van u/v/w- en i/j-spelling. Enkele emendaties en aanvullingen zijn tussen vierkante haken achter de betreffende versregel weergegeven.
- 14 *Een nieu Guese Liede Boecxken* [1576-1577], f. 90v.
- 15 Het bekendste lied in dit verband is het Wilhelmus, dat veel voordeel heeft gebracht in de Opstand, want als de soldaten het hoorden, dan werd hun 'bloedt gaende', zoals een zeventiende-eeuwse kroniekschrijver vermeldde. Zie onder meer De Bruin 1998, p. 19-22 en de verwijzingen aldaar.
- 16 Bij vroege geuzenliederen wordt nog wel eens verwezen naar de psalmberijming van Jan Utenhove, maar dit gebeurt niet meer na ca. 1568. De berijming van Datheen verscheen in 1566.
- 17 Grijp 1997, p. 131. Het is niet duidelijk op welke psalmberijming dit citaat betrekking heeft. Het dateert namelijk van 31 augustus 1566, toen zowel de Souterliedekens als de psalmberijmingen van Utenhove en De Heere al verschenen waren. In 1566 verschenen bovendien meerdere drukken van de psalmen van Datheen.
- 18 Kuiper & Leendertz 1924-1925, nummer 22, 24, 61, 65, 71 en 87.
- 19 Een verrejager is een lange stok met ijzeren punt waarmee men stieren in bedwang houdt of voortdrijft, maar die ook vaak als wapen werd gebruikt. Deze stok werd door de Noord-Hollandse boeren gebruikt in de strijd tegen de Spanjaarden (zie het WNT, lemma 'verrejager').
- 20 *Een nieu Guese Liede Boecxken* [1576-1577], f. 105v.
- 21 Kuiper & Leendertz 1924-1925, nummer 68.
- 22 Kuiper & Leendertz 1924-1925, nummer 63 en 69.
- 23 Eikelenberg 1747, p. 339.
- 24 Kuiper & Leendertz 1924-1925, nummer 77.
- 25 Kuiper & Leendertz 1924-1925, nummer 92.
- 26 Kuiper & Leendertz 1924-1925, nummer 23, 60, 77, 82, 92, 126, 138 en 168.
- 27 Naast de twee al genoemde Kuiper & Leendertznummers 77 en 92, de nummers 69 en 95.
- 28 Van der Poel 2004, p. 381.
- 29 Zie voor de vrome landsknechten-topiek Helmer 1969.

Literatuur

Bor, P., *Oorsprongk, begin, en vervolgh der Nederlandsche oorlogen*. Amsterdam: wed. J. van Someren, A. Wolfgangh, H. en D. Boom 1679-1684, 4 delen (exemplaar: Amsterdam, Meertens Instituut 9309 c 1).

- Bruin, M. de, 'Bevroren boekjes: een geuzenliedboek van 1577-1578 en andere vondsten', in: Frank Willaert (red.), *Veelderhande liedekens: studies over het Nederlandse lied tot 1600: symposium Antwerpen 28 februari 1996*. Leuven 1997, p. 74-102.
- Bruin, M. de, 'Het Wilhelmus tijdens de Republiek', in: Louis Peter Grijp (red.), *Nationale hymnen: het Wilhelmus en zijn burenen*. Nijmegen 1998. Themanummer van: *Volkskundig bulletin* 24 (1998), p. 16-42, p. 199-200.
- Eikelenberg, S., *Alkmaar en zyne geschiedenissen*. Rotterdam: Philippus en Jakobus Losel 1747 (exemplaar: Amsterdam, Meertens Instituut: 9309 c 7).
- Een nieu Guese Liede Boecxken/ Waerinne begrepen is den gantschen Handel der Nederlantscher gheschiedenissen/ dees voorleden acht Jaren tot die Peys toegedraghen/ eensdeels in Druck wtghegaen/ eensdeels nu nieu by gheuoecht. Midtsgaders sommige schoone Refereynen ten seluen Propooste dienenden hier achter by ghestelt. Nieu [!] nieulick vermeerdert ende ghecorrigeert. Pro Lege, Rege. [Antwerpen? 1576/1577?]* (exemplaar: Göttingen, NSUB: 8 H Holl II 255I RARA).
- Een Nieu Geuse Lieden boecxken/ Waer inne begrepen is den gantschen Handel der Nederlantscher geschiedennis/ [sic] [...] Midtsgaders sommige schoone Refereynen [...] Nu nieuwelick vermeerdert/ ende ghecorrigeert.* [Dordrecht: Jan Canin 1577/1578] (exemplaar: Parijs, Bibliothèque Nationale: Rés. p. Yi 24 (olim Yi 1630)).
- Een nieu Geusen Lieden Boecxken/ Waerinne begrepen is/ den gantschen Handel der Nederlantscher gheschiedenissen/ [...].* S.l. s.n., 1581 (exemplaar: 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek: 1714 E 20).
- Grijp, L.P., *Het Nederlandse lied in de Gouden Eeuw: het mechanisme van de contrafactuur*. Amsterdam, 1991. Publikaties van het P. J. Meertens-Instituut voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen 15.
- Grijp, L.P., 'Van geuzenlied tot Gedenck-clanck. Eerste deel: het geuzenliedboek in de Gouden Eeuw', in: *De zeventiende eeuw* 10 (1994), p. 118-132.
- Grijp, L.P., 'Zingend de dood in', in: Frank Willaert (red.), *Veelderhande liedekens: studies over het Nederlandse lied tot 1600: symposium Antwerpen 28 februari 1996*. Leuven 1997, p. 118-148.
- Helmer, G.J., 'Aantekeningen bij een geuzenlied', in: *Neerlands volksleven* 19-4 (1969), p. 154-156.
- Hofman, E., *Nieuw licht op het Wilhelmus en zijn dichters*. Zoetermeer 1996.
- Kuiper, E.T. & P. Leendertz Jr., *Het geuzenliedboek naar de oude drukken*. Zutphen 1924-1925, 2 delen.
- Nehlsen, E., *Wilhelmus von Nassauen. Studien zur Rezeption eines niederlaendischen Liedes im deutschsprachigen Raum vom 16. bis 20. Jahrhundert*. Münster/Hamburg 1993.
- Poel, D. van der (eindred.), D. Geirnaert, H. Joldersma, J. Oosterman, met reconstructie van de melodieën door L. Grijp, *Het Antwerps Liedboek*. Tiel 2004, 2 delen en 2 cd's. Deltareeks.

Repertorium van het Nederlandse lied tot 1600/ Repertory of Dutch songs until 1600, ed. M. de Bruin & J. Oosterman, m.m.v. Clara Strijbosch e.a. Gent/Amsterdam 2001, 2 delen en cd-rom.

Valkema Blouw, P., *Typographia Batava, 1541-1600: repertorium van boeken gedrukt in Nederland tussen 1541 en 1600/ A repertorium of books printed in the Northern Netherlands between 1541 and 1600*. In ordinem digessit A.C. Schuytplot. Nieuwkoop 1998, 2 delen.

